

Božidar FINKA

Razred za filološke znanosti HAZU

A. Hebranga 1, HR-10000 Zagreb

PRIGODNA RAZMIŠLJANJA O MEĐUDIJALEKATSKIM DODIRIMA I PROŽIMANJIMA

Na dodirnim je dijalekatskim područjima odlika sustava njegova raznolikost; opća su sustavna obilježja prepoznatljiva tek iz ukupnosti dijalekatskoga inventara, ali i tada više kao pokazatelji sustavnih varijacija nego sustavnih konstanti. Govorne je osobine ipak moguće zapaziti, na svoj ih je način moguće i klasificirati; prava je teškoća u nastojanju da se one obrade tipološki i genetski, pogotovu ako tipološki pripadaju srodnim dijalektima.

Sve se više pokazuje da se na dodirnim dijalekatskim područjima ne mogu, bez ostatka, povlačiti linije razgraničenja, da na objema stranama supostoje osobine koje tim linijama izmiču, da s obiju strana postoje i takve osobine koje u dijalekatskoj klasifikaciji mogu biti zajedničke i tipične za sve dijalekte u dodiru i da se, prema tome, njihova pripadnost ovoj ili onoj dijalekatskoj grupi može odrediti tek uvjetno.

Ne može se, na primjer, reći da sve ono što odstupa od novoštokavske akcentuacije na raznodijalekatskim dodirnim područjima, kao na širem karlovačkom štokavsko-kajkavsko-čakavskom području, nema ama baš nikakve veze s tom akcentuacijom. Neki se novoštokavski poticaji mogu prepoznati i onda kad akcenatski ostvaraj nije samo i tipično novoštokavski. To se prvenstveno odnosi na posebnosti novoštokavske akcenatske raspodjele, nerijetko i na štokavoidnu akcenatsku fiziologiju u onim govorima koji inače pokazuju više neštokavskih akcenatskih i drugih crta. Isto se tako nekim govorima ne može poreći svako štokavsko obilježje samo zato što se u njima osim štokavskih mogu ostvarivati i takve akcenatske osobine koje nisu tipično novoštokavske, tj. koje su posebnost kajkavske ili čakavske akcentuacije. Akcenatska preklapanja idu u oba smjera, pa se donekle može govoriti o tome dokle se sve ta preklapanja mogu pratiti: štokavska

na području koje se više ili manje postupno nadovezuje na sve kompaktnije neštokavske govore i neštokavska na području koje se na isti način nadovezuje na sve kompaktnije štokavske govore, kao što je slučaj na području istočno i jugoistočno od Karlovca. Na tom je području, kao i inače na područjima štokavsko-neštokavskih dodira, štokavsko-neštokavska akcenatska preklapanja lakše odrediti nego na područjima kajkavsko-čakavskih preklapanja. To izlazi otuda što su, načelno, kajkavske i čakavske akcenatske osobine međusobno manje izdiferencirane nego što su kajkavsko-čakavske prema (novo)štokavskim, pa su i manje čvrsta uporišta za njihovo razlikovanje. Posebno su na širem karlovačkom području, pa i na području istočno od Karlovca, provedene mnoge slične ili istovrsne akcenatske inovacije i u odnosu na osnovnu kajkavsku i u odnosu na osnovnu čakavsku akcentuaciju (npr. učestala neutralizacija tonskih akcenatskih opreka, mjestimična, djelomična ili potpuna dezoksitoneza, metatonija, redukcija nenaglašene duge kvantitete, osobito zanaglasne, i sl.), pa i to otežava određivanje izrazito kajkavskoga ili izrazito čakavskoga u akcentuaciji na tom području.

Nije zato nimalo čudno da se s klasičnoga gledišta akcenatskoga opisa kajkavskoga narječja neki govori mogu ubrajati u kajkavske koji se, istovremeno, s klasičnoga gledišta opisa čakavskoga narječja mogu opisivati kao čakavski (ako se ne uzme u obzir ukupnost svih dijalekatskih osobina). Logika je tih činjenica očigledna, ali nam ipak, uz dodatni napor, akcenatski i drugi dijalekatski odnosi i podatci na tom području omogućuju da s dosta sigurnosti govorimo o stvarnoj izvornoj dijalekatskoj pripadnosti govora o kojima je riječ, ali i da prema potrebi predložimo i drukčiju dijalekatsku klasifikaciju za te i njima srodne govore nego što je to dosad uobičajeno u našoj dijalektologiji. Kako naime sve pokazuje da govore na području o kojem govorimo obilježava čakavsko-kajkavsko-štokavska interferencija, moglo bi im se uvjetno pripisati obilježje podnarječja, opravdavajući to upravo ukupnošću neizostavljivih a integralnih njihovih dijalekatskih osobina raznonarječnoga podrijetla. Pri tome treba ipak biti krajnje suzdržljiv, pogotovu kad su u pitanju takve osobine koje su proizvod istih ili srodnih poticaja u govornima raznonarječne pripadnosti. Tako npr. situiranost na dalmatinskom mediteranskom prostoru (kopnenom i otočnom) uvelike određuje i leksički sastav tamošnjih govornih idioma (čakavskih ili štokavskih), bez obzira na narječnu pripadnost, a taj je obilježen trojakim posebnostima:

1. brojnim romanizmima, uslijed dodira i prožimanja u prostoru i vremenu s romanskim govorima i romanskom kulturnom sferom;
2. slavenskim arhaizmima, zbog izolacije i perifernoga položaja u slavenskom svijetu;
3. leksičkim lokalizmima, karakterističnima za specifičnosti podneblja.

Ista leksička jedinica često je ipak i tada prepoznatljiva kao čakavska ili nečakavska, i to, primjerice, svojim glasovnim i naglasnim ruhom karakterističnim

za pojedino narječje ili mjesni govor. Štoviše: glasovno i naglasno ruho može imati diferencijativnu funkciju i biti odlučno u dijalektološkoj tipologiji i unutar istonarječnih, u ovom slučaju unutarčakavskih, i unutarnečakavskih dodira i prožimanja.

Za potvrdu čakavsko-nečakavskih prožimanja možemo, na primjer, pratiti sudbinu završetnoga *-l*. Vokali u svezi sa *-l*, djelujući na to *l* asimilacijski progresivno, utjecali su na taj glas tako da se njegova artikulacija labavljenjem zatvora promijenila, pri čemu su nastajali uvjeti za stvaranje posebnoga niza diftongâ koji su u raznim govorima mogli imati više ili manje otvoren ili zatvoren, odnosno prednji ili stražnji, viši ili niži karakter u izgovoru neslogotvornoga dijela. U govorima u kojima se u takvim prilikama sustavno i iza svih prethodnih vokala realizirao vokal *-a* (u hijatskoj poziciji *-ja*) kao u glagolskom pridjevu radnom m. roda (*rekaja, uzeja, vidija, čuja*) do te je realizacije došlo preko silabizacije neslogotvornoga elementa (*a*) u *a*. Takva je realizacija u mnogim govorima sjeverne Dalmacije, otprilike uz obalu i nešto dalje od nje od Splita do Nina. Karakteristično je da je to, s mjestimičnim izuzetcima, prijelazno štokavsko-čakavsko govorno područje. Nije isključeno da je i čakavski dijalekt mogao utjecati na takvu realizaciju diftonga u tim govorima, ali je ta realizacija praktički štokavska jer nije sustavna pojava ni u jednom čakavskom govoru s obližnjih otoka. No kao što je štokavština kao *p r e s t i ž n i j e* narječje i inače prodorna na tom području, ostavivši donekle neasimilirane čakavske govore jedino na otocima (premda i tu s izuzetcima), tako je i ta osobina postala karakteristika svih govora na obalnom dijelu nekadašnje čakavske sjeverne Dalmacije (izuzimajući Novigrad koji je do neke mjere ostao i dalje "čakavska oaza" na kopnu u štokavskom zaokruženju).

Idući slijedom dijalekatskih osobina može se, na primjer, zapaziti i to da su sigurno čakavsko obilježje fonemi *t'* i *d'*, prvi kao bezvučni, drugi kao zvučni palatalni ploziv. Gdje god susrećemo govore koji se po prihvaćenim kriterijima mogu svrstati među čakavske a navedenim glasovima *izgovor nije čakavski*, sigurno je da su ti govori bili izloženi jakom nečakavskom dijalekatskom izgovornom utjecaju, i to na jedan od dva moguća načina:

— ili su se u njima navedeni glasovi izgovorno neutralizirali sa srodnim glasovima, obično: *t' ċ > ċ / ċ' / ċ'* i *d' đ > đ / đ' / đ'*

— ili se svaki od njih realizira kao zaseban glas približno štokavske artikulacije različit od izgovora svoga srodnika, obično: *ć i ċ, đ i đ*.

Uočavajući, nadalje, do krajnjih konsekvencija, činjenice o prepletanju dijalekatskih sastavnica, posebno onih leksičkih, ne smije se ispustiti iz vida ni to da se podudarnost sastavnica može oblikovati i na temelju drukčijih interferencija, i to:

1. interferencije standardnoga izraza i dijalekatskoga idioma;
2. interferencije dijalekatskoga idioma i standardnih jezičnih obilježja i posebnosti sinkronije i dijakronije;

3. interferencije lingvističkih sustava općenito, s uključivanjem ne samo raznjarječnih nego i raznojezičnih osobina, osobito leksičkih, sa svim mogućim suprotnostima filozofske, socijetalne i kulturološke prirode između nositelja tih sustava.

Razumije se da će takve interferencije ostaviti jači trag na dijalekatskom nego na književnojezičnom idiomu jer je ovaj posljednji jezik prestiža. Jednako će tako ti tragovi biti običniji u dijalekatskom književnom varijetetu nego u dnevnoj govornoj komunikaciji na dijalektu. No i jedno je i drugo predmet dijalekatskoga zapažanja i proučavanja u oba smjera.

Iznesene činjenice zapažaju i vrednuju i sami dijalekatski govornici. Dovoljno je, na primjer, da izvorni čakavski govornici (kao oni na otocima Vrgadi i Pašmanu ili oni na obližnjem kopnu u Biogradu i okolici) preuzmu zamjenicu *što* (mjesto *ča*) pa da sami sebe počnu smatrati “pravim” štokavcima. To rado i ističu, i to ne samo kao razliku prema govornicima koji ne rabe zamjenicu *što* nego i kao određenu prednost prema njima. To jest važan i r e s p e k t a b i l a n s o c i o l o š k i f a k t o r i ne smije se zanemariti ni onda kad u tim govorima supostoji i takve govorne osobine (tj. čakavske) koje bitno odudaraju od gledanja izvornih govornika, ali mu se ne mora i ne može pripisivati presudno značenje u dijalektološkoj klasifikaciji.

Za pašmanske se govore može između ostaloga reći da se u njima (u kojem manje – u kojem više) još čvrsto čuva stari čakavski naglasni sustav od tri naslijedena naglasna (˘ ˘˘) sa starim čakavskim naglasnim mjestom u naglasnoj jedinici, uključujući i naglasak na zadnjem slogu, ali se zapažaju i mnoga naglasna kolebanja i novine unutar toga sustava; učestala je i pojava naglašivanja s (novo)štokavskim obilježjima. Kako se te (i mnoge druge) štokavske osobine prožimaju s čakavskima ili su čak neke od njih i potisnule, opravdano je govoriti i o djelomičnom štokavskom obilježju pašmanskih govora (ne svih u istoj mjeri), ali ipak ne o pašmanskim govorima kao štokavskima, kako manje upućeni često misle.

Iz izloženoga izlazi da se u mnogim našim krajevima provodi stalna jezična/dijalekatska mikrodiferencijacija, dijelom kao posljedica postupnoga doseljavanja inonarječnih govornika, dijelom zbog promjena socijalne i gospodarstvene strukture žiteljstva, pri čemu jača utjecaj književnog jezika, pa je naravno da dolazi i do mikroevolucije pojedinih narodnih govora, čakavskih i nečakavskih.

U novije smo vrijeme prišli dijalektološkom istraživanju metodom lingvističke obradbe bazičnog vokabulara izračunavanjem lingvističkih udaljenosti s pomoću Hemmingovih mjera sličnosti. Sličnosti se i razlike utvrđuju statističkim odnosom svih dijalektološki relevantnih osobina i na taj način dobivaju objektivni pokazatelji i o vrsti interferencija i o njihovim količinskim pokazateljima i odnosima. Anali-

zom se utvrđuje i to jesu li određeni podatci plod interferencije unutar istonarječnih (npr. unutarčakavskih) ili neistonarječnih (npr. čakavsko-nečakavskih) preklapanja i u kojem omjeru. Ta dakle metoda omogućuje sve pouzdanije i osmišljenije zaključke o rezultatima međudijalekatskih dodira i prožimanja.

REFLECTIONS ON CONTACTS AND INTERPENETRATION OF DIALECTS

Summary

It becomes increasingly evident that demarcation lines between dialects in contact areas cannot be strictly defined, since there are characteristics on both sides which elude these lines on the one hand, while there are also features which are common to and typical of all dialects in contact in dialectal classification, so that their belonging to a dialect group can be determined only conditionally.